

Om Navnet Vendsyssel.

Af *Svend Aakjær.*

Endnu saa sent som 1929 kunde den gamle kendte germanistiske og indoeuropæiske Sprogforsker *Sigmund Feist* i en Afhandling »Das Volkstum der Kimbern und Teutonen«, paastaa, at Kimbrernes Stedfæstelse til Jylland beroede paa »sagnagtige Motiver«. Afhandlingen findes paa et for danske Forskere ikke let tilgængeligt Sted, og ingen vil sikkert paa Forhaand vente at finde Oplysninger om Kimbrer og Teutoner i *Zeitschrift für Schweizerische Geschichte* IX. 129—160. Betegnende nok vender *Sigmund Feist* sig især mod Arkæologerne (*G. Kossinna* o. a.), og de plejer dog ellers ikke at have sagnagtige Motiver til deres videnskabelige Paastande, men bygger som Regel, i Modsætning til mange Navneforskere, der opererer med Stednavne og Stammenavne af mere eller mindre tilfældig Lighed, og med Ordbetydninger og Ordstammer af mere eller mindre flertydig Art, paa haandgribelige, jordfundne Fakta, og Ligheder i Vaabentyper, Redskabsformer eller Ornamenter, som staar enhver tydeligt for Øje og er i bogstaveligste Forstand »til at tage og føle paa«. Medens man gerne vil tro, at den ældste græsk-romerske Forestilling om Jylland har været temmelig taaget, og medens man endogsaa kan tænke sig, at »Kelter« og »Germaner« til Tider

kan have været brugt i Flæng af græske og romerske Geografer om forskellige »barbariske« Krigerflokke, der færdedes paa Krigstog nede i Europa, blandt andet fordi disse Hære vel ofte bestod af temmelig brogede Blandinger af Erhvervskrigere, som kunde være af baade keltisk og germansk Oprindelse, baade med Hensyn til Stamme og Sprog, saa kan man ikke fri sig for den Tanke, at den store Sprogforsker maaske kunde lide af den samme Skavank som de græske og romerske Geografer, naar han mener at kunne affeje Spørgsmaalet om Forbindelsen mellem Teutoner og Ty, Kimbrer og Himmerland blot ved Ordet »sagnagtig«.

Jeg ser derfor Hovedværdien for jyske Læsere i Sigmund Feists Meddelelse om, at man i et gammelt Stenbrud fra romersk Tid ved Greinberg i Nærheden af Miltenberg ved Main har fundet en Grænsesten, der har skullet staa ved Grænsen for Teutonernes Omraade, ifølge dens latinske, men ufuldendte Indskrift. Paa Heiligenberg ved Heidelberg er fundet to Indskrifter, og ved det ovennævnte Miltenberg endnu to, som viser, at man paa Helligbjærget har dyrket en *Mercurius Cimbrianus* eller *Cimbrius*, altsaa en kimbrisk Odin. Det er vel nogle af de almindelige Soldater-Stenaltre, hvoraf man oftere har fundet Eksemplarer langs Romerrigets Grænser, ofte med germanske Gude-navne, men oftere i latinsk Forklædning. Men naar Kimbrer og Teutoner i det 2. og 3. Aarhundrede efter Kristus har bestilt deres vigtigste Stenhuggerarbejder i det samme romerske Stenbrud, og Kimbrer har dyrket deres hjemlige Guder paa Helligbjærget i Heidelberg-Eggen, saa stemmer det jo godt med deres Fællesoptræden 300 Aar før. Jeg tror gerne, at Kimbrer og Teutoner, som Feist vil det, i Romertiden har slut-

tet sig til Helvetierne, der var en keltisk Stamme, og at de muligvis er blevet boende langs Main og Neckar, da de øvrige Helvetiere drog ind i Schweiz og undertvang eller fordrev en tidligere rætisk Befolkning dér. (Dette er jo Grunden til, at Feist offentliggør denne Afhandling i Schweizisk Historisk Tidsskrift). Men jeg ser ikke, at denne Omstændighed, eller at deres Konger til Tider (som Bojoriks) bar keltiske Navne, taler imod, at de skulde være naaet til Rhin-Egnene fra Jylland.

Jeg synes ligeledes, at Lauritz Weibull i sin Afhandling *Upptäckten av den skandinaviska Norden* (Scandia VII. 80 ff., 1934), har bragt vor Kundskab om de klassiske Forfatteres Meddelelser om Norden et betydeligt Stykke fremad, især ved sin skarpe Paavisning af, hvor lidt de vidste om Norden. Blot forbavser det noget, at Weibull i Tavshed forbigaar den eneste af de klassiske Forfattere, der synes at have vidst nogen Besked om Norden af Selvsyn, Pytheas fra Massilia. Selvfølgelig kender Weibull Pytheas-Citaterne hos Plinius, og Scandia har endda S. 134 ff. en udmærket Tekstudgave af disse Steder. Det er muligt, at Weibull paa Grund af den højst mangelfulde Overlevering af Pytheas-Citaterne, foretrækker ganske at se bort fra dem som Kilde; men et Par Ord som Begrundelse vilde være paa deres Plads; for her synes, efter alt at dømme, netop at være een eneste af de klassiske Geografer, som vidste mere om Norden end de andre, og da han er samtidig med Alexander den Store, var det nok Umagen værd at forsøge paa at lytte sig frem til, hvad han kan fortælle.

Klart afgrænser Weibull ogsaa, hvad Tacitus veed at fortælle om Kimbrernes Bopladser. Først nævner han Friserne ved Rhinen, og ud til Oceanet og om-

kring de store Søer der (altsaa Zuidersøen), dernæst bor ved Oceanet længere Nord paa Chaukerne, og endelig behersker Kimbrerne Resten af den samme Oceanbugt i Germanien. »Nu et ringe Folkeforbund, men kæmpestort i Ære. Vidtstrakte Spor staa tilbage af hvad Rygtet i gammel Tid meldte om dem: Paa begge Flodbredder udstrakte Lejrpladser, af hvis Omfang man endnu i vore Dage kan faa en Maalestok for Folkets Størrelse og Styrke, og Syn for Sagn om de mange, som drog ud.« Weibull forkaster paa dette Grundlag ganske Forbindelsen mellem Kimbrer og Jyder. Det nordlige Jylland har ingen Flod, paa hvis to Bredder skulde findes Spor af Folkets stolte Fortid. Nej, men i Sammenligning med den brede Tragt, som baade Elbmundingen og Rhinmundingen frembyder ud imod Oceanet, ligner Limfjordens Vestmunding langt mere en Flodmunding, medens Elbmundingen næsten ligner en Bugt, en Fjord. For det første er der altsaa den Mulighed, at Romerne, før det store Flaadetogt Aar 5 under Kejser Augustus, kun har kendt den gamle Havn i Limfjordens Vestmunding, som de har ment var en Flodmunding, og at Tacitus derfor mener Limfjorden med sin Flod. For det andet kan jeg ikke indse, selvom Weibull havde Ret i, at der med Floden mentes Elben, at Kimbrernes »Lejrpladser« (castra) ved Elben skulde forbyde den Mulighed, at de havde Forbindelse med Himmerland. Det synes jo netop at være karakteristisk for alle de Folk, der efter deres egne Traditioner stammede fra Norden, at de i Folkevandringstiden har gennemført deres Udvandring i flere Tempi. Burgunderne sad i flere Aarhundreder paa Østersøkysten overfor Bornholm, før de grundede deres store Riger omkring Worms, i Burgund og i Bourgogne. Rugierne synes at have levet

saa længe ved Østersøen, før de drog længere Syd paa, at de gav Navn til Øen Rügen, Longobarderne sad i saa lang Tid ved Nedre-Elben i Lüneburg, at et Landskab endnu bærer Navnet Bardengau. Netop Betegnelsen *castra* »Lejr« vilde passe godt paa en midlertidig Boplads hos et Folk, en Hær, paa Vandring mod sydligere Egne, og hvorfor af den Grund afvise Muligheden for Forbindelse med Himmerland? Selvom Tacitus med sin »Flod« skulde mene Elben, saa var der vel intet i Vejen for, at Kimbrerne, maaske endda i længere Tid, kunde have haft Lejrpladser ved denne Flod som Mellestation mellem Himmerland og Heidelberg.

Selvom det er særdeles gavnligt at undersøge de klassiske Geografers Oplysninger om Norden med al kildekritisk Strenghed, og selvom jeg synes, baade Sigmund Feist og Lauritz Weibull har bragt os langt videre end vi før var, saa kan jeg ikke se, at der er skabt et Grundlag for en Opfattelse, der skulde kunne svække Kildeværdien af Pytheas, af Ptolemæus' Kort, og af saa virkelig indsigtfulde Folkevandringshistorikere som Jordanes og Prokop, af hvilke den første selv var Germaner, og den sidste, som Sekretær for den bysantinske Feltherre Belisar, havde et Førstehaandskendskab til germanske Folk, som ikke maa underkendes. Han var bl. a. personlig med paa det store Flaadetogt 533—34, da Bysantinerne besejrede og opløste det vandaliske Rige i Afrika. Endelig har en Del af de klassiske Forfattere kunnet læse baade den tabte Rejsebeskrivelse af Pytheas, Livius' indgaaende Fremstilling af Germaniens Historie, og sikkert mange andre Værker, som er ukendt for os.

I sidste Instans bliver det ofte »die Wissenschaft vom Spaten«, som Alfons Dopsch kalder den, Arkæo-

logien, der ved sin Fremdragelse af haandgribelige Kendsgerninger lægger Hovedloddet i Vægtskaalen, naar det gælder om at dømme Sprogmand og Historikere imellem. De fem Grænsesten og Stenaltre, som et heldigt Fund har bragt for Dagen i Egnen mellem Neckar, Main og Rhinen, betyder meget mere for Stedfæstelsen af Kimbrer og Teutoner end alle lærde Etymologier af Cimber og Teuto. Man kan skimte en Sammenhæng mellem Dødebjerg (Dejbjærg), Vognbjærg og Skinbjærg, Dødedyrkelse (Ahnekultus), Heliggørelse af Agrene ved at age rundt over dem med et Gudebillede paa en Vogn, og »Skin, Lys, Sol« knyttet til Høje og Bjerge; men finder man et Pragtstykke som Dejbjærg-Vognene i selve Præstegaardsmosen ved Skinbjærg og Vognbjærg, saa bliver Anelserne til Visshed. Man kan skimte Byen Aars' Betydning ved Tolkningen af Aars-Høj, Aarmandens eller Sysselmandens eller Jarlens Høj; men hvad vejer alle Anelser imod den prægtige Offerkedel i Gundestrup Mose eller den storslaaede Folkeborg fra Borremose, begge fra keltisk Jernalder i Himmerland, vidnende paa haandgribelig Vis om intimt Kultursamkvem mellem Kimbrer og Kelter fra Tiden paa begge Sider af Kristi Fødsel.

Derfor tror jeg ogsaa, Sprogmanden Feist lidt for hastigt afviser Arkæologerne, bl. a. Gustav Kossinna.

Netop i de allersidste Aar er der fra Arkæologernes Side fremkommet saa meget nyt Fundstof, der maner til Eftertanke, derunder ogsaa til fornyet Overvejelse af den gamle Tanke, om der ikke nok er Grund til at tro paa Rigtigheden af Jordanes Udsagn, at Skadinauja (Scandza, Scandia, Norden) var et »Folkenes Moderskød« (vagina gentium), hvorfra Burgunder, Kimbrer, Teutoner, Vandaler, Angler, Longobarder, og mange

andre Folk drog ud, allerede i keltisk Jernalder for nogles Vedkommende, men ikke mindst i Folkevandrings-tid.

Den Mand, vi hylder med dette Skrift, Carl Klitgaard, er jo ikke blot Jyllands, og ikke mindst Vendelboernes, kyndigste Historiker, men han er tillige gennem sin Virksomhed knyttet stærkt til et af Nordjyllands Musæer. Han har derfor saa stærk Interesse for »die Wissenschaft vom Spaten«, at han vil tilgive en Topograf og Sprogmand, at han har valgt et Emne, der skulde tjene til at paapege det Udbytte et mere intimt Samarbejde mellem Topografien, Stednavneforskningen og Arkæologien kunde faa.

Allerede 1916 foranledigede meget indgaaende Gravninger og Undersøgelser den ellers i alle Befolkningsspørgsmaal særdeles forsigtigt dømmende Arkæolog Carl Neergaard til at udtale (Sønderjyllands Jernalder, Aarbøger 1916 S. 227 ff.), at der maatte være »enten personlige Berøringer eller Kulturforbindelser over Havet imellem Pottemagerne i Nordjylland og i Nordtyskland.«

Martin Jahn i Breslau skrev 1932 (Mannus 24 S. 150 ff.) om Der Wanderweg der Kimbern, Teutonen und Wandalen, og Johannes Brøndsted behandlede den særlige nordjyske Stengrav 1934 (Acta Archæologica V. 167 ff.) fra de første Aarhundreder af vor Tidsregning. Baade Bopladser og Gravformer fra Kraghede i Øster Brønderslev Sogn, vakte straks den største Interesse i Schlesien, fordi det maatte staa enhver klart, at der var meget nære Berøringer mellem Vandalerne i Sydøsttyskland og Polen og det Folk, der omkring 100 f. Kr. boede i Vendsyssel (Bolko v. Richt-hofen, Zur Herkunft der Wandalen, Zeitschrift Alt-schlesien III. 21 ff., 1930). Brøndsted viste, at den nord-

jyske Stengrav fandtes i Vendsyssel, Nordty, Himmerland og ned til Viborg-Egnen. — Det hører til mine hyggeligste Minder at have overværet Udgravningen af Højen ved Løvel Mølle, der viste sig at være saa typisk for disse Gravformer.

Nu har Martin Jahn paany sammenfattet sit Indtryk af de upaatvivlelige Ligheder mellem Keramik, baade Former og Ornamenter, i Vandalernes og Vendsyssels Omraade (Acta Archæologica 1937 S. 149 ff. Die Heimat der Wandalen und Norwegen), og det synes mig, at der nu ér fremdraget saa haandgribelige Beviser for, at det Folk, som omkring 100 f. Kr. ret pludselig dukker op i Egnene mellem Oder i Vest over Warthe- og Weichsel-Omraadet og Bug i Øst, og som derfra foretager Fremstød ind over Karpatherne, og hvis Navn var Vandilii, Vandali, delt i flere Understammer, hvoriblandt Silingi (der gav Navn til Silesia, Schlesien) og Hasdingi, maa være indvandret over Østersøen fra Egnene omkring Kattegat, især Vendsyssel.

Jahn viser endvidere, hvorledes der er saa store Ligheder mellem Ornamenter paa Lerkarrene, at der maa have været særdeles livlig Handelsforbindelse til Søs mellem det sydvestlige Norge og Vendsyssel i de første Aarhundreder af vor Tidsregning. Den af Carl Klitgaard saa indgaaendé skildrede Skudehandel imellem Vendsyssel-Ty og Sydvest-Norge, som Klitgaard selv igennem sin Barndom i den store Købmandsgaard i Blokhus har været fortrolig med, saa at sige fra Fødselen, har altsaa 1800-aarige Rødder i Vendsyssel. Det er især Landskaberne omkring Oslo-Fjorden, Østfold og Vestfold, men ogsaa Landet helt op til Mjøsen (Telemarken), der viser saa umiskendelige Ligheder i Fortidsfundene med dels nordjyske, dels schlesiske og polske Fund fra Vandaler-Omraadet.

Paa flere Punkter har Vendelbo-Dialekten udprægede norsk-gøtiske Drag, f. Eks. det berømte tjyer, Tjømaj, ji, jywt, Tjesten tjikket i Tjåålen (køre, Købmand, give, gifte, Kirsten kikkede i »Kjelden«, Brønden), men ogsaa de mange Bostedsnavne Myren, Holtet, Bakken, Haven, Harken, Tranget, Tjæret, Knøsen. Det er ellers ikke almindeligt at have efterhængt Kendeord ved slige Navne i Danmark, men det er meget almindeligt i Norge.

Ad arkæologisk Vej, ved haandgribelige Fund, lader det sig altsaa bevise, at Vandalerne, der havde en saa straalende Historie i Folkevandringstiden, stammer fra Vendsyssel. (Glosen »Vandalisme« er først møntet i Slutningen af det 18. Aarh., og uden mindste Hjemmel har man brændemærket Vandalerne med den: »Sehr zu Unrecht ist daher mit dem erst am Ende des 18. Jahrhunderts in Frankreich aufgekommenen Wort »Wandalismus« dem Volke Geiserichs ein Brandmal aufgedrückt worden«, Ludwig Schmidt, Allgemeine Geschichte der germanischen Völker, 1909, S. 60).

Der mangler endnu kun een Ting: En tilfredsstillende Forklaring af Vandalernes Navn og dermed ogsaa af Navnet *Vendsyssel*, ældre *Wændlæsyslæ*.

Vandilii, Vandali hedder de ved deres første Optræden. Johs. Steenstrup har imidlertid (Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1896, S. 453) sammenstillet *Wændlæsysæl* med *Wændlæfolkæræth* (og med *Wændæslæthæræth*), saaledes, at Vendsyssel, Vandfuld Herred og Vends Herred alle skulde have Navn af, at »Havet vender sig rundt omkring — — Landets Hjørne« (jfr. Steenstrup, De danske Stednavne 55). Denne Tolkning, som bygger paa Ælnoth, er meget utilfredsstillende.

Landskabet hed før Kong Valdemars Jordebog som

Regel *Wændlæ*, *Wendele* 11. Aarh. (?) (*Vitæ sanctorum* 68), *Wendel* o. 1100 (*Vitæ sanctorum* 504); jfr. *Wendilensis* o. 1160 (*Scriptores Rerum Danicarum* III. 257 f.). Endnu i det 14. og 15. Aarh. brugtes de latiniserede Former *Wenlia*, *Wændlia*, *Wendelia*. For Tolkningen af Navnet er det vistnok vigtigt, at *Knytlinga Saga* (Emil Olssons Udg. S. 80, 111) kalder hele Landskabet Vendsyssel for *Vendilskagi*, *Vandilskagi*. Dette tyder nemlig paa, at Landskabets Navn har noget med *Skagen* at gøre, og dette »Kimbrenes Forbjærg« (*promuntorium Cimbrorum*) var sikkert ogsaa noget af det mest fremtrædende og videst bekendte ikke blot ved Vendsyssel, men ved hele Jylland, et Sted, som fra Oldtiden lige til Nutiden har været kendt af alle Søfarere. Det er derfor meget naturligt, at Vendsyssel kan have Navn af Skagen og Grenen. *Skage* betyder »en Odde, som rager frem«; ogsaa paa Agersø er der en Odde, der hedder *Skagen*, og paa Sejrø kendes *Skagelse Huk* og *Skagelse Høj*. Med den formindskende Endelse *-ula* (jfr. *-ila*) er dannet et Ord *skågull*, *skögull*, der bl. a. kendes fra Valkyrienavnet *Geirskögull* »Spydsod«, og i danske Stednavne kendes baade *Skage* og *Skagel*, især om Næs eller Odder af højere Land, der rager ud i Engen. *Skauel* og *Skauelkier* bruges om Eng til Præstegaardene i Vilbjærg og Nøvling, Hammerum Herred (Engbog Nr. 896, RA), og *Skage Rod* (Rod = Rydning) kendes som Marknavn i Husby, Vends Herred (Markbog Nr. 534). I Oldnorsk-islandsk og i norsk Dialekt bruges *skage*, *skagi* netop om »fremstikkende Odde«. Fjernere ude er Ordet i Slægt med *Skov* (*skógr*), der egentlig betyder et fremragende Hjørne af Skoven. Samme Dobbeltbetydning har vi ved *Horn*, der baade bruges om »fremstikkende Odde«, f. Eks. har Horns Herred ved Skagen og Horns

Herred ved Roskilde Fjord utvivlsomt Navn af Skagen og Hornet ved de to Halvøer, og Hornslet har vist engang været en »Slæt« i Skoven Horn eller Hornskogh (jfr. Maarslet af mardh »Storskov«); Ordet er ved Afledning ogsaa beslægtet med *Hjørne* (hyrni).

Der kan herefter næppe være Tvivl om, at *Vendill*, ældre *Wandila*, har været et Navn for det »Horn« eller den »Skage«, som ogsaa kaldes *Grenen*; og ligesom *Gren* betyder en Pind eller *Gren* paa Træet, som skiller sig ud, grener sig fra Stammen, saaledes er Formindskelsesordet *Wandila* sikkert dannet til Ordet *Wandus* »en Stok, Stav, Vaand«, paa lignende Maade som *skagula* til *skagan*. Gulstav, Stavrbj ved Klinten Stavrhoved, Stavesnakke Pynt ved Stavreby paa Sjælland, Stavre paa et Fremspring ved Kerteminde, og mange andre Stave, Stavre-Navne, foruden en Del Navne med Stavn (Stavnsbjærg, Stavnshoved), der jo baade er i Slægt med Stav, og i Betydningen Skibstavn eller -stævn er velkendt om »fremragende Spids«, alle disse Ord vidner om, at *Stav* i Oldsproget kunde bruges om »langt fremstikkende Odde, Næs og Halvøer« eller om »fremspringende Højder«, ligesom *Skage*. Den samme Betydning maa *wandus* »Stav, Vaand« sikkert have haft i *Wandila*, *Wændill*, og dersom *Vandilii* eller *Vandali* har Forbindelser med Vendsyssel, er der altsaa ogsaa her netop de udprægede Naturforhold til Stede ved Horn, Skagen, *Grenen*, *Vendill*, som kan berettige os til at tro, at Vendsyssel var Vandalernes oprindelige Hjemegn.
